

gia vezető egyénisége ma elsősorban a heterogén fajok keveredéséből származtatja a színezéziára való hajlandóságot s a színezéziával összefüggő „ellentípus“ lélekalkatot. S a ma Németországban uralkodó felfogással szemben csak azt a megjegyzést teszi, hogy nem „a zsidó faj“ jelenti az „ellentípus“ megtestesülését, hanem a zsidó egyének között vannak feltűnő számban olyanok, akik az „ellentípus“ fogalma alá sorozhatók. Ezen a ponton felesleges volna a vele való vitatkozás. Sokkal lényegesebb, hogy a második főokot Jaensch a lappangó vagy viruló tuberkulózisban fedezi fel. A tuberkulotikus ember egységes test-lélek alkat: nagy hajlandóságot mutat az érzéki együttérzésre, a színezéziára, s egyben a túlzó-színezétikus lelki magatartásra. A tuberkulotikus annyira „ellentípus“ Jaensch szerint, hogy még a látens és legyőzhető tuberkulózis is a maga lelki képére alakítja — legalábbis egyideig, addig épp, amíg a tuberkulotikus fertőzés veszedelme tart — a maga áldozatát.

Tuberkulózis — ellentípus — schizophrénia: a testi-lelki fejlődés szinte szükségszerű állomásai. Az élettani alapokon nyugvó társadalomlélektan e rendkívül fontos megállapítását, mely a társadalmi környezet alapvetően fontos jelentőségét hangsúlyozza az egyéni lélekalkat kialakulásában, egy amerikai lélekkutató, Robert E. Faris, megfigyelései is támogatják: a schizophrénia súlyos lelki betegsége sokkal gyakrabban fordul elő a nagyvárosok nyomortelepein, a tuberkulózis melegágyában, mint a jobbmódú rétegek között.

A „pszüché“ gyökerei valóban a „biosz“-ba nyulnak: egészséges lelki világ sem lehetséges egészségtelen társadalmi viszonyok között.

JÓZSEF ATTILA ÉLETE (V.)

Írta: JÓZSEF JOLÁN

Az 1908. év vége felé Attilát és Etust mama az Országos Gyermekvédő Liga gondjaira bízta. Csak engem tartott itt magánál. Terve az volt, hogy éjt-napot egytétve dolgozik, minden krajcárt félretesz s ha összegyűjtött annyit, amiből pár darab butort vehet, kivesz egy kis lakást és hazahozza a gyerekeket. Én segítségére leszek, ha pedig elvégeztem a négy elemít, már dolgozhatom is valahol, gyárban, kalapműhelyben, akárhol. Kettőn többre megyünk. Ha én is hozzájárulok pár filléres keresettemmel az övéhez, hamarabb elérkezik az idő, amikor újból együtt lehetünk mindnyájan.

A Gyermekvédő Liga a két gyereket Öcsödre adta ki, Gombai Ferenc nevű jobbmódú parasztgazdához.

Gombaiék gyerekei már legénysorban voltak, így hát szükség volt a háznál aprógyerekre az aprójószág mellé. A lelencek kosztja ugyszólván semmibe sem került nekik, ruhával a menhely látta el őket, sőt még fizetett is a nevelőszülőknek az eltartásukért. Anyánk sokat kesergett azon, hogy a menhely — nem tudni miért — a nyomorgó édesszülőknek nem ad pénzegélyt, hogy így könnyítve sorsukon, maguknál tarthassák gyermekeiket. A megoldás, a segítség csak egy lehetett: elvenni a szülőtől a gyermekeiket, idegenekhez adni őket, idegeneknek fizetni, amiért vállalják a velük való törődést. Érthetetlen módja volt ez a segítés-

nek, de annak, aki ott állt, ahol a part szakad, bele kellett törődnie.

Hugom első elemibe járt, amikor Öcsödre kerültek Attilával. Emlékei ezidőről elmosódottak. Amit tud, egy-két „kimagasló“ esemény az ott töltött esztendőkből, csak a képzeletet támasztja alá. Attila sohasem beszélt erről az időről. Pedig sok minden történt benne ezalatt, sok mindent hurcolt magával az öcsödi napokból.

Etus libapásztor volt Gombaiéknál, Attila a disznókat őrizte. Azaz-hogy nem Attila, hanem a „Pista“, mert Pistának nevezték el.

1937 tavaszán megántsztviselői állást keresett Attila s az akkor irt Curriculum vitae-ben így emlékezik meg erről:

„Apám — néhai József Áron — háromesztendőskoromban kivándorolt, engem pedig az Országos Gyermekvédő Liga Öcsödre adott nevelőszülőkhöz. Itt éltem hétéves koromig, már ekkor dolgoztam, mint általában a falusi szegénygyerekek — disznópásztorkodtam. Hétesztendőskoromban anyám — néhai Pócze Borbála — visszahozott Budapestre s beiratott az elemi iskola második osztályába. Anyám mosással és takarítással tartott el bennünket, engem és két nővéremet. Házaknál dolgoztam, odajárt reggeltől estig s én szülői felügyelet nélkül iskolát kerültem, csibészkedtem. A harmadikos olvasókönyvben azonban érdekes történeteket találtam Attila királyról és rávettem magam az olvasásra. Nem csupán azért érdekelték a hun királyról szóló mesék, mert az én nevem is Attila, hanem azért is, mert Öcsödön nevelőszüleim Pistának hívták. A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbentett, úgy éreztem, hogy a létezésemet vonták kétségbe. Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése, azt hiszem, döntően hatottak ettől kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élményem vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja a mások véleményét, de magában felülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják.“

Anyánk minden gondolata a két messzire került gyerek körül forogott. Öreges betűivel leveleket irt nekik, amelyekre soha nem jött válasz. Kis csomagokban cukrot, olcsó játékokat küldözgetett Öcsödre. A játékokat Gombaiék felrakták a padlásra, a cukorból azonban hébe-hóba kaptak a gyerekek is egy-egy szemet.

A második nyarat töltötték már a gyerekek Öcsödön, amikor mama meglátogatta őket. Hosszú évek múltán is sokat emlegette, milyen szomorú volt ez a látogatás: nem ismerték meg a gyerekei.

Forró nyári délből érkezett az idegen faluba Gombaiék házához. Az udvaron nem talált senkit. Etus az eperfán ült és elkiáltotta magát: Kedves anyám, egy néni jött! A „kedves anyám“, Gombainé, előkerült a házból. Amikor a két asszony megértette egymást, Gombainé leparancsolta Etust az eperfáról:

— Te, hun van a Pista? Édesanyátok gyűtt meg!

Etus egy-kettőre lent termett a földön, megbámulta anyánkat, azután az istálló felé szaladt:

—Te, Pista! Itt van egy néni. Kedves anyám azt mondja, hogy édesanyánk!

A gyerekek itt háltak az istállóban. Attila most is a szütyőn fe-

küdt, mélyen aludt. Amikor felébresztették, csak bámult, bámult má-mára, azután elkezdett rettenetesen bömbölni. Ettől kezdve, ha bármit csinált mama, akár simogatta, akár ölbevette vagy kérdezgette, nem szólt egy árva szót sem, csak bömbölt. Nem sirt, nem zokogott, hanem frenetikusán bömbölt.

Délután a háziak kávéval kedveskedtek a messziről jött vendégnek. Ők nem éltek vele soha, de az első időben bizonyára sokszor emiegették a gyerekek a kávé. Lapos cseréptányérban tálalták és leveseskanalat adtak hozzá. A kávé láttára Attila megint bömbölni kezdett. Így ment ez másnapig, amíg anyánk ott időzött. Egy szavát sem tudta venni Attilának. Állandóan mellette sündörgött, de ha megérintette őt anyánk vagy szólt hozzá, csak ezt a bömbölést buggyantotta ki belőle.

Gombainé konoksággal vádolta a hallgató gyereket. Azt állította róla, hogy erőszakos, vadóc, hajlithatatlan. Ha méregbe jön, reszket a felindulástól és szinte félős a haragvó szemébe tekinteni. Mama nem tudta elhinni, hogy az ő szelid, játékos, hizelgős kisleány, aki nemrégiben oly odaadó szeretettel topogott körülötte, így megváltozott volna. Pedig kellett valaminek történni vele, ha nem volt hajlandó egy szavát sem hallatni, nem volt hajlandó visszacsókolni bucsuzkodó anyját, ha nem tudott egyebet felmutatni magából ezalatt a huszonnégy óra alatt, csak bömbölni, könnyek nélkül, ahogy talán csak fiatal állatok tudnak bömbölni, ha magukra hagyják őket idegen, ismeretlen vidéken.

Hugomtól tudom, hogy Attilát sokszor megverték „konokságért”. Gombai, a nagy darab ember, ostorszijjal ütötte az ötéves csöppséget.

Pedig hát engemet

*sokszor nem is tudtam, hogy miért vertek
mint apró gyermeket,*

ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.

*En tudtam, — messze anyám, rokonom van,
ezek idegenek.*

Hogy miért verték az apró gyermeket? A kisfiu gondjaira négy-öt disznót is bízta. A disznók, ha akarták volna, szétszaggathatták, fel-falhatták volna, de nem tették. Csak egyszeriben nem hederítették rá. Vén disznók, mit törődtek a kis kanással, bárhogy is kiabált rájuk, belementek a zöld buzavetésbe. A lelegelt zöld hajtásokért kapta az első verést.

Egyszer az öreg Gombai kiküldte az istállóba, nézze meg, esznek-e a lovak? Várták, várták vissza, de „Pista” nem mutatkozott. Amikor az öreg ember utána ment, a kut mellett lelt rá; a nadrágját mártogatta egy viztócsába. A kisfiu szégyenlős zavara, meztelen kis fenéke, szemérmes iparkodása a nadrágmosással nyilvánvalóvá tette, hogy ártatlan baleset történt vele. De az öreg nem így nézte a dolgot. Tempós léptekkel indult az istállóba és ostort pattintgatva jött visszafelé. Rövidnyelű ostora volt, hosszú, kigyózó szijjal a végén, ami rácsavarodott Attila gyenge kis derekára. Kezeln kellett tudni ezt az ostort, ügyesen, művészetrel, és mérhetetlen gonoszsággal, hogy egy ilyen apró embert megtáncoltasson. Az ostor vége csattanva harapott aprókat a meztelen lábakra, körülkanyarodott a puha kis hason, a hát vékonyka bőrét hasogatta. Az égrehangzó csattanások ütemére Attila ropta az iszonyu táncot, kezét szeme elé szorítva, kiszolgáltatva, védtelenül, hang nélkül,

szó nélkül, nyögés nélkül, lélekzet nélkül. Olyan iszonyú hallgatással, hogy a kezét tördelő, kis Etusból ordítva-sirva egyetlen rimánkodás, egyetlen esdeklő jajveszékelés tört fel: Jaj, kedves apám, ne bántsa Pistát! Jaj, kedves apám, ne bántsa Pistát! Ezt üvöltözte még akkor is, amikor a vén gonosz már hátat fordított a megkínzott gyermeknek.

A kislány körültopogta, körülzokogta a rettenetesen megvert, meggyalázott gyereket, akiben kívül-belül minden sajgott, minden vérbeborult. Támogatta, terelgette a kis nővér az istállóba, a szütyő felé. Ontotta szeméből a csillogó könnyeket és ezekben a percekben csak egyetlen vigasztalót, bátorítót tudot pösze szavaival kimondani: Pista, szökjünk meg! Szökjünk meg, menjünk a mamához...

Ki tudja, ki tudhatja, milyen emlékeket, milyen érzéseket sebzett fel a meggyötört gyerekekben ez a szó: mama... Talán az az érzés uralkodott el rajta abban a pillanatban, hogy mama az oka mindannak, ami most vele történt. Mama, aki melengette és pirongatta. Aki levesét hűtötte, fujta, kavarta. Aki azt mondta: egyél „nekem nősz nagyra szentem!“ S lám, csalárd, hazug volt kedves szava, félrevezette, idegeneknek adta. Amit adott hizelegve, mind visszalopta tőle. Mama, akinek a kedves arcára sem emlékezik már, csak azt érzi, hogy volt és most nincs, már régen nincs.

Nem tudhatjuk, milyen rejtett, belső fájdalmakat ébresztett fel a kékre-zöldre vert gyermekben nővérenek vigasztaló szava, de olyan feneketlen kétségbeesés és düh borította el, hogy tennie kellett valamit. Valahol meglátott egy kést, ezt kapta fel és ezzel rontott a kislányra. Az rémült kiáltozással menekült előle. Alig tudták megfogni Attilát és elvenni tőle a kést. Újból megverték, de semmiféle fenytéssel nem tudtak belőle egy szót sem kicsikarni, amivel megmagyarázta volna, miért fogta el a gyilkos indulat.

Nem tudok megszabadulni attól a gondolattól, hogy talán itt, így, most született meg „Pistában“ az az Attila, akinek hűvös, örökkévaló dolgok között kell ögyelegnie ezen a világon.

*Mikor megszülettem, a kezemben kés volt —
azt mondják, ez költemény.*

*Biz tollat fogtam, mert a kés kevés volt:
embernek születtem én.*

Öcsödön járta ki az első elemi. Így mesélte el az első iskolai vizsgáját.

Öcsödön az évvégi vizsga abból állt, hogy a gyerekeket betelerelték a templomba, ahol a falu vénasszonyai átlapozták az irkáikat. Akinek az írása a legjobban tetszett, annak cukrot dugtak a szájába és azt mondták neki: „te még sokra viszed öcsém.“ Velem, a kis kanással senki sem törődött. Bögni kezdtem, mire egy vénasszony megszánt és egy szem prominliit csusztatott a markomba...

Bizony, nem sokra tanították meg ezalatt az év alatt. Alig tudta vetni a betűt, alig tudta összeolvasni a szavakat. Mégis, amikor nem sokkal a vizsga után hazakerült, elejétől végig kívülről fujta az öcsödi kalendáriumot. Elképzelhető, hányszor vette a kezébe, hányszor bön-gészte át hiányos tudása miatt vésződve, de lankadatlan érdeklődéssel ezeket az oldalakat, míg minden sor az emlékezetébe nem vésződött.

A temetés utáni napon át meg átrakosgattam Attila minden kis

holmiját, amit köztünk hagyott. Írásai között gondosan becsomagolva, elrejtve egy teleirt füzetet találtam. Azt hittem, napló. Amint kiderült, egyetlen éjszaka írta tele a 170 oldalas, vaskos füzetet. Ebben gátlás nélkül jegyezte fel minden érzésrezdületét, minden felbukkanó gondolatát 1936. május 23-án, pénteken éjjel, a Japán-kávéházban. Kisérteties olvasmány ez, a legdöbbenetesebb vallomás talán, amit ember valaha papírra vetett.

A füzet első oldalára ezt írta: *Szabad ötletek jegyzéke, két ülésben.* Aztán a következő oldalon megmagyarázza, mit akart:

„Az a szerencsétlen, aki ezeket írta, mérhetetlenül áhitozik a szeretetre, hogy a szeretet visszatartsa őt oly dolgok elkövetésétől, amelyeket fél megtenni. Őt olyasmiért verték, amit soha nem tett volna, ha szeretnék volna. Ő az a gyermek, akit nem szerettek s akit ezenkívül azért vertek, mert nem tudták elviselni azt, hogy nem szeretik.“

A majdnem kaligrafikus betűvel, széles sorközökkel, aprólékos gonddal teleirt füzetben lelkiismeretesen lejegyezi minden gondolatát. A sorokban lépten-nyomon felbukkan a visszahozhatatlanul elveszett mama. Minduntalan kiszakad belőle a panasz:

„Én lementem volna a boltba, ha a mama nem küldte volna oly sokszor vissza, amit hoztam, ez nagyon megalázó volt, hiszen én magam meg kellett ott hogy nézzem, hogy jó-e az áru, aztán, ha már elfogadtam, hogyan vigyem vissza.

És megalázó volt a menhelyi szalmakalap is — már messziről hirdette, hogy menhelyi, a kabát is.

A kalapot kicsipkézttem, nagyon megverték, én nem tudtam mást hazudni, minthogy nem én csipkézttem ki.

Másodszor is kicsipkézttem a szélét, ismét nagyon megverték.

Pedig én így akartam otthon lenni — miért vagyok én menhelyi gyerek?

A mama eljött, aztán otthagytott: én azt hittem, hogy haza fog vinni.

Én egész életemben hiába törekedtem, hiába voltam jó, hiába voltam rossz, talán csak azért szerettem a mamát, mert ennem adott, volt hova hazamennem.

Mi van ezen ezen sirnivaló, más is szégyeli magát, én másoktól tanultam szégyelni magamat.

De kár, hogy édesanyám beteg volt. Talán most vagyok oly elhagyatott, mint akkor.

A bajok lerakódnak az emberben, mint a csontokban a mész.

Tizenhárom éves korom óta csak álörömeim voltak, csak azért örültem, hogy ne hőköljenek vissza tőlem az emberek. Mihez is fogtak volna velem: úgy tettek volna, mint én a mamával, amikor a klinikán csontig iesoványodva, — nem ettem meg az ételt, ami ott volt kihülve az éjjeli szekrényén, vagy talán ettem belőle mégis és azért köpködök, mert ettem, vagy azt hiszem, hogy ettem, mindegy. Itt vagyok és nem vagyok, csak mások látnak, majd ha idősebb leszek, akkor még a rossz fogak is hozzájárulnak mindehhez.

Ha azt akarom, hogy szeressenek, mindezt el kell titkolnom, de akkor már nem szeretnek. Mert tudom, hogy azt szeretik, akinek mutatom magamat és nem engem. R. azt mondta: téged mindenki szeret, hiszen a verseid te vagy.

De a verseim nem én vagyok. Az vagyok én, amit itt irok.“

A végső kétségbeesésből ellenállhatatlanul törnek elő gyermekkori emlékei:

„Nemsokára indulnom kell. Mutatnom kell, hogy valaki vagyok. Jönnek egymásután kéziratokkal az örültek. Minek irnak? Az öncsalás, szélhámosság talán olyan, mint forgót csinálni...

Talán csak azért várok többet a szerelemtől, mint amennyit kapok, mert vertek. Mert azt akarták, hogy dolgozzak és nem engedtek játszani.

Öcsödön rossz volt.

Kellett volna két kis ló, kis eke, kis ház, kis kutya, kis csikó, kis kasza, kis buza, mindez arányos hozzám, mint ahogy minden arányos volt a nevelőapámhoz.

Vajjon arányos-e most hozzám minden, ami van?“

„Kelj fel és járj“, — biztatja magát.

Igen. Öcsödön rossz volt. Dühös indulatok gyülemlettek a kisfiu lelkében és céltalan, elérhetetlen vágy a szeretet után. Ezeket az esztendőket sohasem felejtette el és sohasem heverte ki. Ha életkörülményei másként alakulnak, idővel talán elfakultak volna a Gombaiéknál töltött évek lelkére sulyosodó élményei. De nem érthető-e, hogy évtizedek múlva, megszégyenítő mellőzések, keserves csapások idején, anyátlan elhagyatottságában gyakran visszatalál képzeletében, gondolataiban a sokat vert, idegenek közt vergődő kisfiuhoz?

BIRKÁS PÉTER: NÉGY VERS

HOMÁLY

*Bóbiskol a csönd a szobámban,
feje mellére billen. Késő
légydongós, alvadt délután van,
másnaposkedvű, gyűrött hétfő.*

*Homály somfordál a sarokba,
alkonyat zümmög, szenderegve
lopózik ki (még álmodozna)
s betakarózik fellegekbe.*

*Bóbiskolnék magam is szépen,
pipázgatnék, dehát hiába!
vér füstölög messze vidéken
s gázfelleges az ember álma.*

*Bóbiskolnék, — éber a bánat:
szemembe bök és könnyfakasztó
lehellete arcomra szárad.
Símogatnám és szólnék lágyan, —
s reszketek a barna homályban.*